

PÅ JAKT EFTER DET GODA RUSET

BERUSNINGENS RÄTTSLIGA OCH KULTURELLA ROLL UNDER ÄLDRE TID

Den norske etnologen Morten Bing har i en artikel hävdad att bruket av alkohol och det gemensamma drickandet i det gamla bondesamhället inte bara var socialt accepterat, utan till och med en "social nödvändighet". Bing menar att det kollektiva drickandet var en symbol för gemenskapen i bygderna. Den som inte blev berusad skämde ut värden, vilket gjorde att gästerna – för att vara på säkra sidan – gärna drack lite extra.¹

Mot denna bild av "det goda ruset" skulle man kunna ställa de medeltida skråordningarna, regelsamlingarna för de skråanslutna hantverkarna. I dessa kan man bland annat läsa om de så kallade gillesdrickningarna – stora, blöta fester som hölls en eller två gånger om året. Skråordningarna reglerade, ibland i detalj, hur deltagarna skulle bete sig under dessa tillställningar: de fick inte somna, inte ramla, inte spy eller spilla öl- de fick alltså inte uppvisa sådana beteenden som ett "gott rus" leder till.²

Det ligger cirka 500 år mellan dessa båda utsagor och de tycks säga emot varandra. Vilken av dem har i sådana

fall rätt? Fanns det goda ruset under medeltiden?

Det är inte helt lätt att besvara dessa frågor, eftersom berusning mycket sällan diskuteras i de fåtal bevarade medeltidskällor som står historikerna till buds idag. Men genom att studera dessa källor är det ändå möjligt att få en uppfattning om äldre tiders syn på berusning och om vilken rättslig och kulturell roll den hade i dåtidens samhälle.

De källor som använts för denna undersökning är de svenska medeltidslagarna, Stockholms stads tänkeböcker 1474–1628, heliga Birgittas uppenbarelser, ett antal helgonlegender från medeltiden, medeltidspostillor, Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken* samt skråordningar.

Dessa källor kan grupperas i tre olika sammanhang: ett rättsligt (lagar och domböcker), ett kristet-religiöst (Olaus Magnus, heliga Birgitta, helgonlegender och postillor) och ett socialt (skråordningar). Tillsammans utgör de ett brett spektrum av de medeltida beva-

rade källorna och täcker in tre områden som i förstone verkar intressanta för den som vill fördjupa sig i rusets mysterier.

DET RÄTTSLIGA SAMMANHANGET – ETT SÄTT ATT LÖSA KONFLIKTER

KÄLLORNA

Den äldsta kända lagstiftningen i Sverige är landskapslagarna från 1200- och 1300-talen. De täckte vardera en lagsaga, som i regel motsvarade ett landskap. Vid mitten av 1300-talet togs det första steget mot en enhetlig lag för hela landet. Magnus Erikssons landslag tillkom cirka 1350 och enade därmed hela den svenska landsbygden under en och samma lag. Landslagen förnyades 1442 i och med tillkomsten av Kristofers landslag. Lagarna är normativa källor som föreskriver hur människor bör handla, inte hur de faktiskt handlar.

Stockholms stads tänkeböcker är utan tvivel det bästa rättsliga material vi har för 1400-, 1500- och 1600-talen och en rik kulturhistorisk källa att ösa ur. Tänkeböckerna är tryckta för perioden 1474–1632 och utgåvan omfattar mer än 10 000 sidor. Tänkeböckerna var rådstugurättens protokoll och innehåller förutom anteckningar om brott- och civilmål även notiser om ordningsföreskrifter, fastighetsköp, testamenten, arvskiften med mera. Till skillnad från lagarna kan tänkeböckerna berätta vad som faktiskt hände och hur lagen tillämpades. Domböckerna är tillkomna i en särskild kontext, nämligen att någon är anklagad för ett brott och – sannolikt – försöker bevisa sin oskuld (oavsett om hon eller han verkligen är oskyldig).

LAGARNA

I de medeltida lagarna omnämns berusning i några fall. En av de allra första inskränkningarna för ”drinkare” kan man hitta i Smålandslagens kyrkobalk. Där stadgas att ”dobblare” och ”drinkare” inte får väljas till präster.³

I ett fall behandlas en berusad man som ägnar sig åt skadegörelse. Det är Östgötalagen som stadgar att den som ”drucken och dravelsful” hugger ned någon annans gårdsgård ska dömas till 3 marker i böter. Detta är dock den normala boten för skadegörelse i Östgötalagen, så berusningen tycks inte ha påverkat straffet i någon nämnvärd utsträckning.⁴ Kristofers landslag slår fast att den som – drucken eller ej – genom försummelser eller vanvård bränner ner en by eller en gård är skyldig att bygga upp den igen och dessutom betala en bot om 3 marker.⁵

I Gotalagen stadgas att okvädinsord som är sagda ”i en ond stund, i strid eller dryckenskap” kunde ursäktas om gärningsmannen tog tillbaka dem.⁶ Och i sin *Kommentar till stadslagen* skriver Olaus Petri angående förtal som utförts av någon som är berusad: ”Män är thet kommit af raserij eller dryckenskap är det billicht att man honom benådher.”⁷

I Kristofers landslag räknas berusning upp som en av flera försvärande omständigheter för en man som slår sin hustru ”blaa eller bloduga”. Om ett sådant tilltag skedde av hat eller ondskas, i dryckenskap eller på grund av kärlek till en annan kvinna skulle böternas dubbleras.⁸

I den äldre Västgötalagen från 1200-talet föreskrivs att vissa, särskilt avskyvärda brott, inte kunde sonas med böter utan ovillkorligen skulle leda till fredlöshet. De kallades för urbotamål eller nidingsverk, det vill säga brott begångna av en ärelös man:

Tabell 1. Fördelningen i procent av brott begångna under rus i olika brottskategorier.

STOCKHOLM 1474–1628	
Väld	28,9
Förtal	36,7
Egendomsbrott	13,3
Sexualbrott	4,4
Övriga	16,7
Summa	100,0

Källa: Ericsson (2003a)

”Dräper någon en man i ölbänk med kniv, då han delar kniv och köttstycke med honom, det är nidingsverk.”⁹

Detta dråp var ytterst allvarligt, dels eftersom det hade skett under ett gästabud, då en särskild frid gällde som strängeligen förbjöd alla våldsbrott, dels eftersom dråparen utgav sig för att vara en vän i och med att han delade mat med den som blev dräpt.

Som vi ser är medeltidslagarna motsägelsefulla i sin inställning till berusning. Vid skadegörelse spelar det tydligen ingen roll om gärningsmannen är drucken eller inte. Vid förtalsmål däremot, stadgas att berusning är en för mildrande omständighet och i samband med misshandel är det en försvarande omständighet. Intressant är också exemplet med dråpet i ölbänken, där brottet blir mycket värre på grund av det sker under ett gästabud – ett tillfälle då man förväntades vara goda vänner.

TÄNKEBÖCKERNA

Hur såg det då ut i praxis? I ett brottmål från 1616 stod tre män – Per, Sven och Sigfrid – anklagade för att ha rånat och stulit på allmänna vägar. Per och

Sven erkände sin delaktighet i dåden ”fulla till bön med gråt, sade [de] sig ha varit förförda av Sigfrid”. De hade träffat Sigfrid och slagit följe med honom och ”sedan de kom på vägen, började Sigfrid att röva, och eftersom de var alla druckna, kunde de inte sådant betänka, men sedan ölet gick av dem, tyckte det dem illa vara”. Denna ursäkt hjälpte dem inte utan de dömdes alla tre till galge och gren.¹⁰

Uppenbarligen menade de åtalade att de inte hade ansvar för sina handlingar. De förstod ju inte att de handlat fel förrän de nyktrat till. Domstolen tyckte dock inte att detta argument var tillräckligt för att benåda dem. Hur rättens ledamöter kom fram till detta domslut kan vi inte veta. Kanske trodde de inte gärningsmännens påstående att dom varit berusade. Kanske trodde de dem – och även deras berättelse om hur det hela hade gått till – men dömde dem ändå till döden.

Av ett enskilt fall är det svårt – för att inte säga omöjligt – att dra några långtgående slutsatser. Men om man undersöker hur de övriga fallen behandlades av domstolen så framträder ett tydligt mönster, nämligen att de åtalade kon-

Tabell 2. Fördelningen i procent av brottmål på olika kategorier av brott i Stockholm och Arboga.

	STOCKHOLM 1475-1625	STOCKHOLM 1474-1492	ARBOGA 1452-1543
Väld	39,3	57,8	70,0
Förtal	8,8	9,6	4,1
Egendomsbrott	20,0	11,9	4,4
Sexualbrott	4,4	4,4	2,8
Övriga	27,6	16,3	18,2
Summa	100,1	100,0	99,5

Källa: Österberg & Lindström (1988)
Källa: Dahlbäck (1988)
Källa: Österberg & Lindström (1988)

sekvent år efter år åberopade berusning som en förmildrande omständighet. Man tänkte ungefär så här: en person som är berusad vet inte vad han gör och har inte kontroll över sina handlingar. Och om man inte är kapabel att själv styra sina handlingar så kan man heller inte hållas ansvarig för dem. Möjligen skulle man kunna hålla personen ifråga ansvarig för att ha druckit sig full, men inte för vad han gjorde i sitt berusade tillstånd. Bland annat fastslog Svea hovrätt, som instiftades 1614, vid ett flertal tillfällen att berusning skulle anses som en förmildrande omständighet.¹¹

Men Stockholms rådstugurätt tog mycket sällan någon hänsyn till det. Kanske skulle man kunna säga att berusning visserligen var ett principiellt giltigt argument men sällan ett situationellt giltigt, vilket innebar att domstolen av någon anledning inte accepterade det i den enskilda situationen. Kanske för att den inte trodde på att svaranden faktiskt varit berusad – kanske för att den ville förhindra att fler skulle använda det argumentet.¹²

År 1617 stod Johan Nilsson åtalad för att ha misshandlat en dräng så illa att denne fått lyte av det. Johan ”menade

att det var föga straff värt, eftersom det var skett i dryckenskap”. Men straffet blev ändå svidande: 24 mark i böter för sår och lyte plus 20 daler i läkarlön och ersättning för sveda och värk samt ersättning till drängen för utebliven lön.¹³

Rimligen borde därför alla stockholmare känna till att det i brottmål – med några få undantag – inte lönade sig att hävda att man var berusad. Trots det fortsatte de att göra det i alla fall. Kanske hoppades de att domstolen i just deras fall skulle vara nådig.

Hur och varför användes då berusning som ett argument i domstolarna? I tabell 1 visas hur brott begångna under rus fördelar sig på olika brottskategorier och tabell 2 visar fördelningen av det totala antalet brott på olika brottskategorier i Stockholm och Arboga.

Vad som är påfallande när det gäller berusningsargumenten är dels den låga andelen för våldsbrott, dels den mycket höga andelen för förtalsbrott.

Berusning används av de åtalade som ett rättsligt argument för att yrka på ansvarsfrihet. En närmare studie visar att argumenten fördelar sig i några huvudsakliga kategorier:

- Berusning är en allmänt förmildrande omständighet
- Berusning förknippas med galenskap
- Berusning förknippas med skämt
- Den åtalade minns inte vad han gjorde
- Den åtalade visste inte vad han gjorde

Berusning och sinnessjukdom har flera beröringspunkter, eftersom båda tillstånden försätter personen ifråga utom kontroll, och det var just detta kontrolllösa tillstånd som den anklagade hänvisade till. Men medan den sinnessjuka oftast fick medhåll från domstolen, fick sällan den berusade det. Han hade ju själv försatt sig i sitt tillstånd, vilket den sinnessjuka inte hade gjort.

När det gäller de få fall där den åtalade både varit berusad och påstått sig ha handlat på skämt (rörande stölder), tycks argumenten vara riktade till rätten. Syftet är att göra det definitionsmässigt omöjligt för den att döma för stöld, eftersom den åtalade inte hade för avsikt att behålla det stulna.

Skillnaden mellan att inte veta vad man gjort och att inte minnas är viktig. Den som inte minns kan inte heller förneka eller bortförklara sina handlingar eller be om ursäkt. Den som däremot medger vad han gjort men hävdar att han inte visste eller förstod vad han gjorde – att det var ölet som fick honom att handla eller att han gjorde det ”i hastigheten” – kan förlåtas.

Det sista argumentet är ofta förekommande i förtalsmål: gärningsmannen har sagt något som han inte rår för eller menade. Han tar dessutom tillbaka allt och meddelar offentligt att han inte vet någonting ohederligt om personen ifråga. Argumentet fungerade konfliktlösande – det var nämligen inte i första hand riktat till domstolens ledamöter utan till motparten och åhörarna. På detta sätt kunde en socialt laddad situ-

ation lösas och ordningen i samhället återställas.

Greger skinnare hävdade till exempel 1552, efter att han skulle ha okvädat borgmästare Nils Jönsson:

thet war skedt vti druckismäll, som han talad hade, och sade siig jnthet wetta med Niels Jónnsson æn æra och gotth. Huad annatt thalad wart, thet gjorde öldeh och hans fäkunnoghett.¹⁴

Detta kan också förklara varför just förtal är kraftigt överrepresenterat bland de brott där berusningsargumentet används – det är nämligen en handling som kan dröja sig kvar i folks medvetande: ingen rök utan eld! En misshandel däremot är överstökad när eventuella böter för de skador som åsamkats har betalats. Med våld kunde konflikter på ett hedervärt sätt göras upp utanför rättsystemet, medan man knappast kunde betraktas som hederlig om man okvädade någon.

I rättspraxis blir det tydligare än i lagarna hur man såg på berusning i den rättsliga kontexten. Dels användes berusning som ett ansvarsbefriande argument (det var principiellt giltigt), dels tog domstolen ytterst sällan hänsyn till det (det var situationellt ogiltigt), dels riktades det inte nödvändigtvis till domstolen utan till motparten och då som ett konfliktlösande argument.

DET RELIGIÖSA SAMMAN- HANGET – EN AVVISANDE MORALISM

De religiösa texterna omfattas av heliga Birgittas uppenbarelser, ett flertal helgonlegender, de medeltida postillorna och Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken*.¹⁵

Postillorna är en slags medeltida bibelkommentarer. Legender var mycket spridda under medeltiden och är personrelaterade, narrativa berättelser om ett helgon. Birgittas uppenbarelser är hennes egna tankar, även om de nedteckningar som gjorts på latin är utfärdade av hennes biktfäder.¹⁶

Dessa källor, inte minst helgonlegenderna, är starkt påverkade av den kristna traditionen och av tidigare källor i samma genrer men de kan rimligen ändå säga något om synen på berusning, eftersom den syn som de stod för troligen förmedlades av svenska präster. Även dessa källor får i första hand ses som normativa, eftersom de snarare moraliserar över dryckenskap än beskriver en faktisk verklighet.

HISTORIA OM DE NORDISKA FOLKEN

Huru mycket ondt som under rusets inflytande tillskyndats världen, kan icke med det begränsade utrymmet i detta arbete nöjaktigt utläggas, ja, för en sådan skildring skulle ej ens hela böcker af betydande författare förslå.

Så skriver Olaus Magnus i sitt verk *Historia om de nordiska folken* från 1555.¹⁷ Överlag är Olaus Magnus mycket negativt inställd till dryckenskap. Han menar att "öfver hufvud kan intet förnuftigt skäl anföras, som skulle gifva någon mänskliga rätten att berusa sig, allra minst en krigare i fält". Några av dryckenskapens dåliga konsekvenser var trätor, blodsutgjutelse, mandröp och samhällsomstörtning.¹⁸ Men den ledde också till att människan blev dåraktig och narraktig och förvandlades till ett oskäligt djur.¹⁹

Den främsta anledningen till att det var särskilt dumt för soldater att berusa sig var att de då inte visste mot vem de

reste vapen. I Magnus Erikssons landslag stadgas att uppror mot en persons rätta herre eller mot rikets herre är ett högmålsbrott, ett brott som ovillkorligen medförde dödsstraff.²⁰ Det är alltså sannolikt av detta skäl som Olaus Magnus tyckte att det var särskilt illa när krigare berusar sig. Trots denna fara såg till exempel Gustav Vasa till att hans soldater blev serverade både brännvin och mjöd i samband med fältslag, för att öka deras mod och tapperhet.²¹

Olaus Magnus menar vidare att just dryckenskap är ett av de vanligaste felen hos män, tillsammans med tärningsspel, slagsmål på krogen, flärd i klädesdräkt och umgänge med narrar.²² Värt att notera är att både tärningsspel och slagsmål är brott i lagens mening redan under medeltiden och att "flärd i klädesdräkt" tidvis är förbjudet i Sverige, inte minst under 1700-talet.²³ Däremot inte umgänge med narrar, även om det var socialt olämpligt.

För att sammanfatta Olaus Magnus kan man konstatera att han i praktiskt taget alla fall förknippar dryckenskapens negativa sidor med dess dåliga konsekvenser. Det är alltså inte berusningen i sig, utan dess konsekvenser som gör den icke önskvärd. Det som Olaus Magnus förfäras över tycks vara allmänt accepterade åsikter – i enlighet med både lag och rättspraxis vid denna tid. Varken lagarna eller rättspraxis fördömde berusningen i sig.

Tidigare forskning har menat att den organiserade nykterhetsrörelsen inte uppstod förrän på 1800-talet och att man tidigare inte varit särskilt bekymrad över dryckenskapen. De sociala och moraliska aspekterna av dryckenskapen slår igenom under 1800-talet, även om de till viss del funnits tidigare.

De förbud som kom under 1700-talet, och som oftast avsåg husbehovsbrän-

ning utfärdades i de flesta fall av handelspolitiska skäl (det skulle nämligen bli för dyrt att importera den mängd säd som gick åt för att framställa brännvin). I dessa sammanhang brukar även skriften *Emoot Dryckenskap. Några viktiga orsaker varför alla människor sig vakta skola för dryckenskap* från 1557 nämnas. Den lilla skriften är en fri bearbetning av en tysk bok gjord av Laurentius Petri, vår förste evangelisk-lutherske ärkebiskop och utpekad som den första bok på svenska som tar upp problemet med dryckenskap.²⁴ I den räknas alla de sjukdomar upp som en drinkare kan drabbas av:

Om morgonen, då han skall stå upp (om han över huvud taget orkar upp), så finner han sig vara alldeles oskicklig; ont har han i huvudet, därtill är då hans kropp så öm och lam, som han vore sönderlagen; han har också rätteligen till ingenting lust, varken till att arbeta, äta eller dricka, utan sitter och hänger med huvudet.

Vidare visste Laurentius att berätta om de ”drygt 6 000 djävlar” som kunde ta sig in i en berusad persons kropp. Hans inställning till dryckenskapen är att det är fel och dåligt när någon ”dricker mer än nödortfen kräver”.²⁵

BIRGITTA, HELGONLEGENDER OCH POSTILLOR

I de texter som tar upp heliga Birgittas uppenbarelser samt i de medeltida helgonlegenderna och postillorna framkommer en tydlig diskurs rörande berusning, nämligen att den är en synd. I många fall rör det sig om standardformuleringar och genomgående – med få undantag – framställs den drucken person som en dålig människa. Till skill-

nad från Olaus Magnus som tar avstånd från ruset, i de flesta fall på grund av de konsekvenser som det medför, så tycks berusningen i de äldre texterna vara en synd i sig själv. I ett fall fastslår författaren till en postilla att den druckne inte bara *gör* syndiga handlingar, utan att han också *är* syndig.²⁶

Synderna anses ibland orsakas av inblandning från djävulen som exempelvis kan skapa en ”lust” hos människan.²⁷ I ett fall är dryckenskapen en av sju djävlar som finns i människorna, närmare bestämt i inälvorna, och som gör att människorna älskar ”swalg ok drukkin-skap”.²⁸ Ibland är det en mer allmän koppling mellan de berusade människorna och djävulen. Men vanligen förknippas dryckenskapen med synder som skörlevnad, frosseri, hor, ogudaktiga ord, högmod, avund och vrede.²⁹

Som synes nämns berusning ofta i samband med åtminstone fem av de medeltida, katolska sju huvudsynderna (den korrekta termen på de så kallade dödssynderna): högmod (*superbia*), väl-lust (*luxuria*), avund (*invidia*), frosseri (*gula*) och vrede (*ira*). Girighet (*avaritia*) och ligkiltighet (*acedia*) är undantagna.³⁰ Detta förhållande och det faktum att det syndiga med berusningen ofta uttrycks med hjälp av standardformuleringar tyder på att synen på den från kyrkligt håll var självklar och en del i ett större religiöst tankesystem.

Dryckenskapen medförde också negativa konsekvenser såsom minnesförlust och lust till skörlevnad hos den druckne, den ansågs fördärva hälsan och föda sjukdomar. I detta sammanhang kan det vara intressant att påpeka att alkohol, särskilt brännvin, sedan 1200-talet använts i Västeuropa som ett botemedel. Brännvin ansågs under medeltiden och 1500-talet bland annat vara en verksam medicin mot

pesten i alla dess former. Och det var förmodligen vid mitten av 1300-talet som brännvin började tillverkas i större kvantiteter i Europa, alltså vid tiden för digerdöden, den stora dödens tid.³¹

Faktum är att Laurentius Petri faktiskt var mildare i sin kritik än de gamla katolska prästerna, eftersom han uppenbarligen accepterade ett måttligt drickande. På samma sätt menar Olaus Magnus att det är konsekvenserna av dryckenskapen som är det dåliga, inte drickandet i sig. Vad vi tyvärr inte får reda på är Olaus Magnus inställning till dem som dricker sig fulla utan att göra något dåligt. Möjligen kan man därför säga att den kyrkliga kritiken mot dryckenskap mildrades under 1500-talet.

DET SOCIALA SAMMANHANGET – RUSET SOM EN GEMENSKAP

SKRÅORDNINGAR

De skråordningar som bevarats till eftervärlden hör dels till några senmedeltida hantverksämbeten i Stockholm, dels till några gillen ute i landet.³² Även dessa källor är normativa, eftersom de innehåller de regler som medlemmarna skulle följa och de ger en god inblick i hur en gillesdrickning skulle gå till.

GILLESDRICKNINGAR

Under medeltiden fanns det ett S:t Eriks-gille i närheten av Uppsala och i dess stadgar kan man läsa om vilka regler som gällde under gillesdrickningarna. Bland de ibland mustiga reglerna finns det en balk (det vill säga samma term som både dåtida och moderna lagar har) som kallas för ”spya balken”. Här följer några utdrag:

Nu blir broder drucken och dricker mera än vad honom gott kan göra, så att han spyr på gillesstugans golv, böte till gillet 1 pund malt och till äldermannen 1 öre i penningar. Om broder spyr ute i gården, böte 1 tunna öl till gillet.

Nu kan så hända att broder dricker sig drucken, så att han faller på gillesgolvet, böte broder som föll 1 pund malt till gillet.

Nu gör broder på gillesgolvet sitt ärende, som olovligt är nämnt, böte broder som så har gjort 2 pund malt till gillet och till äldermannen 2 öre i penningar.³³

Och i murarnas skråordning från 1487 stadgas berusning som en försvarande omständighet, när en person slår sönder en bägare av ”hogmot [högmod] eller druckenscapp”. I skräddarnas skråordning från 1501 meddelas att en person som druckit sig så berusad att han måste ledas bort från gillesstugan skulle straffas med böter.³⁴

Dessa exempel har av tidigare generationers historiker lyfts fram för att visa på hur mycket man drack under medeltiden och hur illa man betedde sig under gillesdrickningarna – varför skulle man annars ha behövt sådana förbud? Resultatet blev ett antal moraliserande pekpinor, riktade mot medeltidsmänniskan, med omdömen som ”tidens bristande kultur”, ”barbariska umgängesvanor”, ”odisciplinerade släkten” och ett ”rätt och barbariskt” liv.³⁵

Men vi vet ju inte vad som faktiskt hände under gillesdrickningarna. Det vi vet är att någon ville bestraffa de oönskade beteenden som berodde på berusning. Och då skulle ju reglerna minst lika gärna kunna vara ett belägg för att man istället ville bekämpa fylleri. Det är väl i och för sig inte någon okvalificerad gissning att man festade och söp ordentligt. Men istället för att fördöma och värdera kan man ju fråga sig

varför dessa människor betedde sig som de gjorde. Vilken social funktion fyllde festerna? Varför söp människor om det var så syndigt? För att de inte kunde stå emot frestelserna? Kanske. Men det var samtidigt så att drickandet följde vissa bestämda sociala regler – skråordningarna innehåller många sådana. Gillesdrickningarna hölls en eller kanske två gånger om året och det var då som reglerna trädde in, inte annars i vardagslivet. Och i sådana fall drack man sig rimligen inte helt berusad.

Om vi återvänder till Morten Bings resonemang om det nödvändiga i att supa sig full vid en fest, så måste vi också fråga *varför* det var nödvändigt att dricka sig berusad. Bing menar att det var "et symbol på fellesskapet i grannelaget", samtidigt som det fanns ett flertal restriktioner som begränsade drickandet. Man drack till exempel bara under själva festen, det förekom ritualer som måste följas (vilket innebar att man inte kunde dricka sig *för* berusad) och det förekom en stark social kontroll. Detta passar väl in på reglerna för gillesdrickningarna.

Men poängen borde egentligen vara att berusningen inte bara var en *symbol* för gemenskap utan att det var en *process* som stärkte gemenskapen. Att dricka tillsammans var – och är – bland annat ett mycket effektivt sätt att skapa ett "vi" och ett "dom".

Vid de europeiska universiteterna pågick liknande processer, nämligen att studenterna – i normalfallet sådana som utbildade sig till präster – drack tillsammans för att skapa en gemenskap. Genom att de drack tillsammans skilde de sig från "dom andra". Det var även vanligt att studenterna tävlade inbördes för att ytterligare stärka banden, dels om hur mycket de orkade dricka, dels om hur mycket pengar de kunde spendera på sina kamrater.³⁶

På liknande sätt fanns även regler bland medeltidens hantverkare som stärkte deras gemenskap – till exempel när en lärling skulle upptas i ett hantverksämbete. Denne var då tvungen att bekosta en fest för de övriga hantverkarna. Och de böter som utdömdes under gillesdrickningarna var angivna dels i pengar, dels i öl och i malt. Böterna som bestod av öl skulle givetvis användas vid nästa gillesdrickning då deltagarna kunde dricka det som, så att säga, hade förfelats tidigare. Och malten var ju tänkt att brygga nytt öl med.

EN HELHETSSYN

Att dryckenskap och berusning medförde negativa konsekvenser tycks de flesta källor från äldre tid vara överens om. Den druckne blev som vore han galen, han blev sjuk och han begick huvudsynder. Faktum är att det bara undantagsvis finns källor som uttryckligen säger någonting gott om dryckenskap. De goda aspekter som tidigare nämnts – gemenskap, glädje och så vidare – är indirekta tolkningar gjorda utifrån ett fragmentariskt bevarat källmaterial som går så långt tillbaka i tiden som 800 år.

Ibland kunde dock berusning förknippas med glädje, fest och gillesdrickningar – men det behöver ändå inte betyda att den var någonting moraliskt eftersträvsvärt. Andra åtråvärda känslor kunde betraktas med såväl misstro som fördömande och anses som moraliskt tvivelaktiga (om man var kristen) till exempel kärleken, men då avsågs den fysiska, köttsliga kärleken, inte den andliga.

Medeltidens människor hade utifrån deras syn på ansvar en föreställning om hur människor tänker och handlar och

det ligger nära till hands att anta att de även hade tankar om vad som kunde påverka en människa. Att göra någonting dumt i fyllan och villan var inte så farligt, det skapade inte något socialt stigma. I alla fall inte om handlingen gick att förlåta och man kunde försonas. Och i dessa fall kunde ruset till och med vara medlet – ursäkten – för att återställa lugnet. Det är klart att alla förstod att berusade människor lättare hamnade i konflikter och att den druckne hade mindre kontroll över sitt beteende, men endast få menade vid denna tid att berusning var ett *socialt* problem eller ett problem för samhället.

De problem som ruset gav upphov till var istället andra, främst moraliska. Dels var dryckenskap en huvudsynd och därmed en synd i sig själv som ska-

dade relationen mellan människan och Gud. Dels ledde dryckenskap till dåliga konsekvenser: materiell förödelse, blodutgjutelse och mandröp, kränkt heder och till och med ifrågasättande av den sociala ordningen.

Men innebär denna genomgång att "jakten på det goda ruset" var förgäves? Ja, det goda ruset går inte att hitta i dessa källor, inte ens påståendet att det skulle ha varit "nödvändigt" att dricka sig berusad på äldre tiders fester. Det finns ingenting i källorna som styrker det. Men det behöver ju inte betyda att det inte fanns i människors tankevärld. Även om något sägs vara dåligt, kan det ju även finnas goda aspekter av det: ett socialt smörjmedel, isbrytare mellan främlingar och gemenskapsstärkande inom en grupp för att bara nämna några få.

FOTNOTER

1. Morten Bing (1993), "Fest uten fyll er kunstig moro! Norske drikkeskikker i historisk lys", i: Gustavsson, Anders (red.), *Kulturforskning kring alkohol i Norden*, 1993, s. 18 ff. Möjligen kan man påpeka att Bing inte explicit uttalar sig om de medeltida gillesdrickningarna eller ens om medeltiden, men han försöker ändå beskriva det äldre bondesamhället. Och eftersom det inte skedde något under tidsperioden däremellan som rimligen skulle kunna ha drastiskt påverkat synen på berusning (möjligen med undantag för brännvinnets införande), så menar jag att det kan vara intressant att ställa denna tillskrivna syn på sin spets mot ett autentiskt källmaterial: skrårordningarna.
2. Se t.ex. Ericsson (2003b), s. 18 ff.
3. Smålandslagen, Kyrkobalken 4. Den korrekta benämningen på "Smålandslagen" är Tiohärads lag, men eftersom Åke Holmbäck och Elias Wessén kallar denna lag för just Smålandslagen i sin utgåva av de svenska landskapslagarna följer jag deras terminologi. Holmbäck & Wessén (1979).
4. Östgötalagen, Byggningsbalken 23. Holmbäck & Wessén (1979).
5. Kristofers landslag, Byggningsbalken 35. Holmbäck & Wessén (1962).
6. Gutalagen 39. Holmbäck & Wessén (1979).
7. Petri, *Kommentar till stadslagen*, Konungabalken 8.
8. Kristofers landslag, Särnamålsbalken I 19. Holmbäck & Wessén (1962).
9. Äldre Västgötalagen, Urbotamål § 8. Holmbäck & Wessén (1979).
10. Stockholms stads tänkeböcker 1616–1617, s. 91 ff., 101, 106.
11. Se Ericsson (2003a), s. 180–187, Kasperson (2000), Jägerskiöld (1965), Strahl (1965), Furuhausen (1996).
12. Ericsson (2003a), s. 186.
13. Stockholms stads tänkeböcker 1616–1617, s. 305 f., 308 f.
14. Stockholms stads tänkeböcker 1549–53, s. 217.
15. De "religiösa texter" som använts är följande: Apostlagärningarna, Birgittas uppenbarelser, Bonaventuras betraktelser, Den heliga Birgittas liv, Den Heliga Elisabet av Ungerns uppenbarelser, Den Helige Ansgars leverne, Fornsvenska ordspråk, Gregorius av Armenien, Helga Manna leverne, Johannes döparens födelse, Järteckensboken, Legenden om Alexius, Legenden om Bartolomei moder, Legenden om Blasius, Legenden om Erik den helige, Legenden om Germanus, Legenden om Gregorius på stenen, Legenden om Johannes Chrysostomus, Legenden om Katarina av Sverige, Legenden om Katarina av Egypten, Legenden om Magnus Jarl av Okenöarna, Legenden om Maria av Oegnies, Legenden om Olav den helige, Legenden om Paulus och Johannes, Legenden om Sankt Albinus, Legenden om Sankt Joakim, Legenden om Sankt Macarius Romanus, Legenden om Sankt Pauls omvändelse, Legenden om Sankt Servacius, Legenden om Sankt Sigfrid, Legenden om Sankt Stephanus, Legenden om Sankta Amalberga, Legenden om Sankta Anna, Legenden om Sankta Elisabet av Brabant, Legenden om Sankta Emerentia och Sankta Anna, Legenden om Sankta Felicula och Petronella, Legenden om Sankta Jakelina, Legenden om Sankta Joleida, Legenden om Sankta Macra, Legenden om Sankta Maria, Legenden om Sankta Otilia, Legenden om Sankta Phara, Legenden om Sankta Rakel, Legenden om Sankta Tekla, Legenden om Stephanus Påve, Legenden om tre konungar, Legenden om Vår Herres födelse, Legenden Sju sovare, Legender om Briccius, Legender om Genoveva, Legender om Germanus, Lucidarius, Patrikssagan, Pentateuchparafrazen, Sankta Barbara, Sankta Clara, Själens kloster, Själens tröst, Stimulus Amoris, Svenska Medeltidspostillor och Ängelns diktamen.

- Dessa texter finns i *Samlingar utgivna av Svenska Fornskrift-sällskapet* (SSFS): 2; 4; 7:1-3; 14:1-4; 15; 18; 20; 22; 28; 33; 34; 36; 59. Dessutom Olaus Magnus [1976] *Historia om de nordiska folken*.
16. Jörälv (2003), s. 73-87, Riising (1956-1978), Carlquist (1996), s. 21-24.
17. Olaus Magnus 13:41.
18. Olaus Magnus 13:39.
19. Olaus Magnus 13:41.
20. Magnus Erikssons landslag, Högmålsbalken 7, 9.
21. Ericsson (2003b), s. 95.
22. Olaus Magnus 15:10.
23. Se t.ex. Leijonhufvud (1919).
24. Se t.ex. Ericsson (2003b), s. 35-42.
25. Ericsson (2003b), s. 35-42.
26. Klemming (1880), s. 276.
27. Klemming (1861), s. 191.
28. Klemming (1861), s. 212.
29. Se t.ex. Klemming (1879), s. 7, 86, 125, Henning (1954-1954), s. 113, 395, Thorell (1955-1959), s. 120, Klemming (1877-1878), s. 291.
30. Kilström (1956-78).
31. Ericsson (2003b), s. 92 f.
32. Bagarnas skrå, Dragarnas skrå, Guldsmedernas skrå, Skräddarnas skrå, Murarnas skrå, Smedernas skrå, Köttmånglarnas skrå, Skomakarnas skrå, Bältaresvennernas skrå, och Timmermännens skrå. Dessutom S:t Görans gille vid Kopparberget, S:t Eriks gille nära Uppsala, S:t Görans gille, Jungfru Mariæ gille och S:ta Karins gille i Björke socken på Gotland 1443. Dessa finns utgivna i Klemming, G. E. (1856), *Skråordningar* och Klemming, G. E. (1868-1881), *Småstycken på forn svenska 1*. Stockholm.
33. Klemming (1868-1881), s. 121 ff.
34. Klemming (1856).
35. Se t.ex. Schück (1951), s. 72; Lindberg (1989), s. 72; Karlsson (1956), s. 378 f.; Sundholm (1925), s. 12.
36. Karras (2003), s. 95 ff, 143 f. Se även Geschwind (2001), s. 136-147 för ett svenskt 1600-talsexempel och Magnusson (1988) för en diskussion om drickandets sociala och symboliska aspekter under 1800-talet.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

KÄLLOR

- Henning, Samuel (1954-1956), *Sielinna Thröst. Første delin aff the bokinne som kallas Sialinna thröst*, Uppsala.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (1962), *Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning*, Stockholm.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (1966), *Magnus Erikssons stadslag i nusvensk tolkning*, Stockholm.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (1979), *Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarade för nutidens svenskar*, 1-5, Stockholm.
- Klemming, Gustaf Edvard (1856), *Skråordningar*, Stockholm.
- Klemming, Gustaf Edvard (1861), *Heliga Birgittas Uppenbarelser 3*, Stockholm.
- Klemming, Gustaf Edvard (1877-1878), *Klosterläsning - Järteckensbok, Apostla gerningar, Helga manna lefverne, legender, Nicodemi evangelium*, Stockholm.
- Klemming, Gustaf Edvard (1879), *Svenska medeltidspostillor. D. 1*, Uppsala.
- Klemming, Gustaf Edvard (1880), *Svenska medeltidspostillor. D. 2*, Uppsala.
- Klemming, Gustaf Edvard (1868-1881), *Småstycken på forn svenska. Ser. 1*, Stockholm.
- Magnus, Olaus [1976], *Historia om de nordiska folken*, Stockholm.
- Petri, Olaus, "Kommentar till stadslagen" (1917), i *Samlade skrifter af Olavus Petri 4*, Uppsala.

- Stockholms stadsböcker från äldre tid* (STb 1474–1520) (1917–33). Andra serien, del 1–5, Stockholm.
- Stockholms stadsböcker från äldre tid* (STb 1544–1591) (1936–48). Andra serien, ny följd, del 1–8. Stockholm.
- Stockholms stads tänkebok under vasatiden* (STb 1524–29) (1908), Stockholm.
- Stockholms stads tänkeböcker från år 1592* (STb 1592–1628) (1939–1998), del 1–17, Stockholm.
- Thorell, Olof (1955–1959), *Fem Moseböcker på fornsvenska*, Uppsala.

LITTERATUR

- Bing, Morten (1993), "Fest uten fyll er kunstig moro! Norske drikkeskikker i historisk lys", Gustavsson, Anders (red.), *Kulturforskning kring alkohol i Norden*, Uppsala.
- Carlquist, Jonas (1996), *De fornsvenska helgonlegenderna. Källor, stil och skriftmiljö*, Stockholm.
- Dahlbäck, Göran (1988), *I medeltidens Stockholm*, Stockholm.
- Ericsson, Niklas (2003a), *Rätt eller fel? Moraluppfattningar i Stockholm under medeltid och vasatid*, Stockholm.
- Ericsson, Niklas (2003b), *Den törstigas val. Dryckernas svenska historia*, Stockholm.
- Furuhagen, Björn (1996), *Berusade bönder och bråkiga båtsmän. Social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet*, Stockholm.
- Geschwind, Lars (2001), *Stökiga studenter. Social kontroll och identifikation vid universiteten i Uppsala, Dorpat och Åbo under 1600-talet*, Uppsala.
- Jägerskiöld, Stig (1965), "Straffansvar vid rus. En rättshistorisk studie", i *Svensk Juristtidning*, 1965.
- Jörälv, Lennart (2003), *Reliker och mirakel. Den heliga Birgitta och Vadstena*, Stockholm.
- Karlsson, William (1956) "Hantverkarnas liv i helg och söcken", i: *Sveriges hantverk. En bok om dess förflytning och nutid, om dess utövare i hem och arbete, samhälle och organisationer*, Malmö.
- Karras, Ruth Mazo (2003), *From boys to men. Formation of masculinity in late medieval Europe*, Philadelphia.
- Kaspersson, Maria (2000), *Dödligt våld i Stockholm på 1500-, 1700- och 1900-talen*, Stockholm.
- Kilström, B. I. (1955–78), Uppslagsord "huvudsynd", i: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, Malmö.
- Leijonhufvud, K. K:son (1919) "Förteckning på kungl. Förordningar m.fl. publikationer rörande yppighet och öfverflöd under tiden 1664–frihetstidens slut", i: *Fataburen*, Stockholm.
- Lindberg, Folke (1989), *Hantverkarna 1. Medeltid och äldre vasatid*, Stockholm.
- Lindström, Dag (1988), "Väld, förtal och förlikningar i Stockholm 1475–1625", i: *Rättshistoriska studier*, serie 2, band 14, 1988, Stockholm.
- Magnusson, Lars (1988), *Den bråkiga kulturen. Förläggare och smidshantverkare i Eskilstuna 1800–1850*, Stockholm.
- Riising, Anne (1956–1978), Uppslagsord "postil", i: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, Malmö.
- Schück, Henrik (1951), *Stockholm vid 1400-talets slut*, 2 uppl, Stockholm.
- Strahl, Ivar (1965), "Straffansvar vid rus", i: *Svensk Juristtidning*, 1965, Stockholm.
- Sundholm, Herman (1925), *Om gillen i allmänhet och Sancte Örgens gille vid Kopparberget i synnerhet*, Örebro.
- Österberg, Eva & Lindström, Dag (1988), *Crime and social control in medieval and early modern Swedish towns*, Stockholm.